

INTERNET TARMOG'I TA'SIRIDA VOYAGA YETMAGANLARDA TAJOVUZKOR XULQNING SHAKLLANISHI

Sadatova Nodira Musurmonovna

E-mail: nonasadatova@gmail.com

DOI: 10.61587/mmit.tiue.uz.v1i1.384

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtual muhit va ijtimoiy tarmoqlarning voyaga yetmaganlar psixologiyasiga ta'siri, agressiv xulq-atvorning shakllanish omillari hamda internet orqali tarqaluvchi zo'ravonlikka oid kontentlarning o'smirlar ruhiyatiga salbiy ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, agressiv xulqning oldini olishga qaratilgan psixologik-pedagogik profilaktika choralari yoritilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmagan, jinoiy xulq-atvor, psixologik xususiyat, qiyosiy tahlil, o'zaro ta'sir, voyaga yetmaganlar, virtual muhit, agressiya, ijtimoiy tarmoq, deviant xulq, kibermakon, psixologik ta'sir, internet, o'smir psixologiyasi.

FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN MINORS UNDER THE INFLUENCE OF THE INTERNET NETWORK

Sadatova Nodira Musurmonovna

E-mail: nonasadatova@gmail.com

Abstract. This article analyses the impact of the virtual environment and social networks on the psychology of minors, the factors contributing to aggressive behaviour, and the negative effects of violent content spread via the internet on adolescents' mental health. It also highlights psychological and pedagogical preventive measures aimed at curbing aggressive behaviour.

Keywords: minor, criminal behaviour, psychological characteristics, comparative analysis, interaction, minors, virtual environment, aggression, social network, deviant behaviour, cyberspace, psychological impact, internet, adolescent psychology.

Kirish

Bugungi raqamlashuv jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida voyaga yetmaganlar xulq-atvorida kuzatilayotgan o'zgarishlar psixologik hamda ijtimoiy muammo sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, virtual muhit ta'sirida agressiv va deviant xulq-atvorning shakllanishi muammosi zamonaviy psixologiya, kriminologiya hamda pedagogika fanlarining dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masalaning dolzarbligi virtual makonda tarqaluvchi agressiv kontentlar, kiberbulling, zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi axborotlar hamda ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kommunikatsiyalarning o'smirlar psixikasi va xulqiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar bilan uzviy bog'liqdir.

Agressiv xulq-atvor — bu shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimida qabul qilingan axloqiy va huquqiy meyorlarga zid ravishda boshqalarga nisbatan tajovuzkor munosabat bildirishi, jismoniy yoki psixologik zarar yetkazishga moyilligi bilan ifodalanuvchi xulqiy holatdir. Bunday xulq shakllanishida tashqi muhit omillari, xususan, virtual axborot makoni muhim o'rin tutadi. Internet tarmoqlari va ijtimoiy platformalar orqali tarqaluvchi shafqatsizlik, tahqirlash, zo'ravonlik va agressiya elementlarini o'z ichiga olgan kontentlar voyaga yetmaganlar ongi, dunyoqarashi va emotsional holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ma'lumki, jamiyatda mavjud ijtimoiy va axloqiy meyorlar shaxs xulq-atvorini tartibga soluvchi muhim mexanizm hisoblanadi. Ushbu meyorlar insonning ijtimoiylashuv jarayonida barqaror munosabatlarni shakllantirish, jamiyatdagi muvozanat va tartibni saqlashga xizmat qiladi. Biroq virtual muhitda nazoratning nisbatan cheklanganligi, axborot oqimining tezligi va

ommaviyligi ayrim holatlarda o'smirlarda agressiv reaksiyalar, emotsional beqarorlik hamda deviant xulq shakllarining rivojlanishiga sabab bo'lmoqda.

Shu nuqtai nazardan, voyaga yetmaganlarda virtual muhit ta'sirida agressiv xulqning shakllanish mexanizmlarini psixologik jihatdan tahlil qilish, uni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash hamda profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish bugungi kunning muhim ilmiy va amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishi va virtual muhit ta'sirini o'rganishda bir qator psixologik, sotsiologik hamda kriminologik nazariyalar muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, agressiyaning kelib chiqish mexanizmlarini izohlashda Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Uning fikricha, inson xulqi kuzatish, taqlid qilish va modellashtirish orqali shakllanadi. Agar o'smir virtual muhitda doimiy ravishda zo'ravonlik, tajovuzkorlik va shafqatsizlik namunalarini kuzatsa, ushbu xulq shakllari uning ongida meyoriy holat sifatida qabul qilinishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, videokontentlar va kompyuter o'yinlaridagi agressiv sahnalar o'smirlarda emotsional sezgirlikning pasayishi va agressiyaga nisbatan moyillikning ortishiga olib keladi.

Shuningdek, Zigmund Freud agressiyani insonning tug'ma instinktlari bilan bog'lagan bo'lsa, John Dollard va uning hamkasblari tomonidan ishlab chiqilgan "frustratsiya-agressiya" nazariyasiga ko'ra, insonning ehtiyojlari yoki maqsadlari cheklangan holatlarda agressiv reaksiyalar yuzaga kelishi mumkin. Virtual muhitdagi kiberbulling, ijtimoiy tarmoqlardagi tahqirlovchi munosabatlar, onlayn bosim va virtual rad etilish holatlari ham o'smirlarda frustratsiya holatini kuchaytirib, agressiv xulqning namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda virtual muhitning o'smirlar psixikasiga ta'siri keng o'rganilmoqda. Xususan, American Psychological Association tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda internet va ijtimoiy tarmoqlardagi zo'ravonlik elementlarini muntazam kuzatish o'smirlarda agressiv fikrlash, emotsional beqarorlik va impulsiv xulqni kuchaytirishi ta'kidlangan. Shuningdek, kiberbulling holatlariga duch kelgan voyaga yetmaganlarda xavotir, depressiya, ijtimoiy yolg'izlanish hamda javob tariqasida agressiv munosabat bildirish ehtimoli yuqori ekani aniqlangan.

Psixolog Leonard Berkovichning kognitiv-neoassotsiativ nazariyasiga ko'ra, tashqi muhitdagi salbiy axborotlar inson xotirasida agressiv assotsiatsiyalarni faollashtiradi. Natijada shaxs muayyan vaziyatlarda tajovuzkor reaksiya bildirishga moyil bo'lib qoladi. Virtual muhitda agressiv obrazlar va salbiy kommunikatsiyalarning ko'p uchrashi esa ushbu jarayonni yanada tezlashtiradi.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar fikrlariga ko'ra, o'smirlik davrida shaxsning emotsional sohasi hali to'liq barqaror shakllanmaganligi sababli tashqi axborot ta'siri kuchli namoyon bo'ladi. Shu bois virtual muhitda tarqaluvchi destruktiv g'oyalar, agressiv chaqiriqlar va zo'ravonlikni ideallashtiruvchi kontentlar voyaga yetmaganlarda deviant va jinoiy xulq-atvor rivojlanishi uchun psixologik zamin yaratishi mumkin.

Voyaga yetmaganlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar orasida virtual muhitning o'rni tobora kuchayib bormoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur kirib kelgan hozirgi sharoitda internet va ijtimoiy tarmoqlar o'smirlarning dunyoqarashi, qadriyatlari hamda xulqiy yo'nalishlarini shakllantiruvchi muhim ijtimoiylashuv vositasiga aylanmoqda. Biroq virtual muhitda nazorat qilinmagan axborot oqimi, agressiv videolar, destruktiv g'oyalar va zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi materiallarning keng tarqalishi voyaga yetmaganlar psixikasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Psixologiya fanida agressiya masalasi turli nazariy yondashuvlar asosida tadqiq qilingan. Xususan, Erik Fromm agressiyani "biologik agressiya" va "ijtimoiy shakllangan agressiya" turlariga ajratgan holda, insondagi tajovuzkorlik ko'p jihatdan muhit ta'siri ostida shakllanishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, inson yashaydigan ijtimoiy muhit qanchalik

zo'ravonlik va bosimga boy bo'lsa, agressiv xulqning shakllanish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Bu holat virtual muhitda ham yaqqol namoyon bo'lib, internetdagi salbiy kommunikatsiyalar o'smirlarda tajovuzkor munosabatlarni kuchaytirishi mumkin.

Shuningdek, Albert Banduraning kuzatish orqali o'rganish nazariyasiga ko'ra, bolalar va o'smirlar ko'rgan xulq modellarini ongsiz ravishda qabul qiladi va ularni takrorlashga intiladi. Virtual muhitda mashhur blogerlar, strimerlar yoki kino qahramonlari tomonidan namoyish etiladigan agressiv harakatlar ayrim o'smirlar uchun namuna vazifasini bajarishi mumkin. Natijada agressiya ijtimoiy maqbul yoki muammoni hal qilish usuli sifatida qabul qilinishi ehtimoli ortib boradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda kompyuter o'yinlarining agressiv xulqqa ta'siri ham keng o'rganilmoqda. Ayrim tadqiqotchilar zo'ravonlikka asoslangan o'yinlar o'smirlarda hissiy sovuqqonlikni kuchaytirishi, empatiya darajasini pasaytirishi va real hayotdagi agressiv munosabatlarga moyillikni oshirishini qayd etgan. Xususan, A. A. Anderson tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda agressiv mazmundagi videoo'yinlar inson kognitiv jarayonlariga ta'sir qilib, tajovuzkor fikrlash va harakatlarni kuchaytirishi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kiberbulling ham virtual muhitdagi muhim psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Internet orqali haqorat qilish, tahdid qilish, mazax qilish yoki ijtimoiy tarmoqlarda kamsitish holatlari o'smirlarda kuchli stress, xavotir va emotsional zo'riqishni keltirib chiqaradi. Bunday holatlarda ayrim voyaga yetmaganlar o'zini himoya qilish yoki ichki zo'riqishni chiqarish maqsadida agressiv xulq namoyon qilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kiberbulling qurbonlari orasida jahldorlik, ijtimoiy izolyatsiya va deviant xulq holatlari nisbatan yuqori uchraydi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, o'smirlik davri shaxs rivojlanishining eng murakkab bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda emotsional barqarorlik hali to'liq shakllanmagan bo'lib, tashqi ta'sirlarga nisbatan ta'sirchanlik yuqori bo'ladi. Shu sababli virtual muhitdagi salbiy axborotlar, agressiv chaqiriqlar va destruktiv g'oyalar o'smirlarda jinoiy yoki deviant xulq-atvorning shakllanishi uchun psixologik zamin yaratishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, voyaga yetmaganlarni virtual muhitning salbiy ta'siridan himoya qilish, ularda axborot madaniyatini shakllantirish, internetdan xavfsiz foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda oila va ta'lim muassasalari tomonidan psixologik nazoratni kuchaytirish muhim profilaktik ahamiyatga ega hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Albert Bandura. Social Learning Theory. — New York: General Learning Press, 1977.
2. Sigmund Freud. Civilization and Its Discontents. — London: Hogarth Press, 1930.
3. Erik Fromm. The Anatomy of Human Destructiveness. — New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973.
4. Craig A. Anderson, Bushman B.J. Human aggression and violence. // Annual Review of Psychology. — 2002. — Vol. 53. — P. 27–51.
6. American Psychological Association. Resolution on Violent Video Games. — Washington, DC, 2015.
7. World Health Organization. Adolescent mental health. — Geneva, 2021.
8. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
9. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.
10. Nishonova Z.T. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2019.
11. Do'smuhamedova Sh.A. O'smirlar psixologiyasi va tarbiyasi. — Toshkent: Tafakkur, 2018.